

Kowalska, Krystyna

Tadeusz Jaczewski (1899-1974)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 20/1, 89-96

1975

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ JACZEWSKI

1899—1974

W wieku 75 lat zmarł w Warszawie Tadeusz Franciszek Antoni Jaczewski, zoolog i zoogeograf, działacz w dziedzinie organizacji polskich badań zoologicznych, działacz oświatowy, uczestnik walk o niepodległość Polski.

Urodzony 1 II 1899 w Petersburgu, był synem geologa Leonarda (1858—1916) oraz Heleny z Bironów. Wzrastał w intelektualnej atmosferze polskiej kolonii petersburskiej, w rodzinie, która mimo przebywania poza krajem nie utraciła z nim związków; Leonard Jaczewski publikował artykuły w wydawnictwach polskich, brał udział w odczytach publicznych organizowanych w Warszawie, kontaktował się z przedstawicielami nauki polskiej.

Po ukończeniu w 1916 r. gimnazjum klasycznego z niemieckim językiem nauczania rozpoczął Tadeusz Jaczewski studia przyrodnicze na Uniwersytecie Petersburskim, specjalizując się równocześnie w entomologii w Muzeum Zoologicznym Rosyjskiej Akademii Nauk, późniejszym Instytucie Zoologicznym AN ZSRR. W latach 1918—1919 pracował nadto na stanowisku młodszego technika w Dziale Entomologii Stosowanej Ludowego Komisariatu Rolnictwa. W 1920 r. repatriował się i w ciągu trzech semestrów ukończył studia na Uniwersytecie Warszawskim, pełniąc równocześnie obowiązki młodszego asystenta w Zakładzie Zoologii UW. W 1921 r. brał ochotniczo udział w III Powstaniu Śląskim.

W grudniu 1921 r. wziął udział w wyprawie zoologicznej do Brazylii, zorganizowanej przez ornitologa Tadeusza Chrostowskiego, który zmarł w kwietniu 1923 r. Tadeusz Jaczewski, 24-letni asystent, doprowadził do końca badania i w marcu 1924 r. przywiózł do Państwowego Muzeum Zoologicznego duże zbiory naukowe. W kwietniu został w tej placówce mianowany kustoszem Działu Owadów, w 1929 r. kierownikiem tego działu, a w 1937 r. kierownikiem całej instytucji. W 1925 r. doktoryzował się na Uniwersytecie Poznańskim, w 1931 r. uzyskał tamże dyplom nauczyciela szkół średnich, w 1936 r. habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1926—1935 uczył geografii w gimnazjach warszawskich, a w okresie 1936—1939 wykładał zoogeografię oraz pewne działy zoologii systematycznej na Uniwersytecie.

We wrześniu 1939 r. walczył w 16 Kompanii Obrony Warszawy. W marcu 1940 r. po odważnej rozmowie z niemieckim kuratorem Państwowego Muzeum Zoologicznego, w której żądał gwarancji zatrudnienia wszystkich pozostałych w Warszawie pracowników oraz niekrępowania dalszej pracy naukowej, zrzekł się kierownictwa tej placówki, nadal jednak przychodził do niej tajnie i poza pracą naukową porządkował zbiory biblioteczne i archiwalne. Muzeum było zresztą punktem kontaktowym konspiracyjnego podziemia. Profesor Jaczewski bowiem był od 1940 r. członkiem włączonej później do AK Tajnej Organizacji Wojskowej oraz Kedywu. W magazynie bibliotecznym przechowywano tajną prasę, a czasem w podziemiach nawet broń. W czasie okupacji T. Jaczewski wykładał na Tajnym Uniwersytecie Warszawskim oraz na kompletach gimnazjalnych. Jawnie wykładał w 1940/1941 r. w Liceum Rolniczym i Rybackim i w latach 1941—1944 w Szkole Sanitarnej J. Zaorskiego. Zresztą obie te średnie szkoły zawodowe miały ścisły związek z tajnym szkolnictwem wyższym.

W powstaniu warszawskim walczył jako zastępca dowódcy 8 Kompanii Batalionu „Kiliński”. Po upadku powstania przebywał w kilku oflagach. Wolność zastała go 2 V 1945 w Lubece.

Od lipca do października 1945 r. był członkiem Zarządu Centrali Szkolnictwa Polskiego w Niemczech, od grudnia tegoż roku do listopada 1946 r. oficerem łącznikowym do spraw rewindykacji przy Polskiej Misji Repatriacyjnej na Strefę Brytyjską. Na tym stanowisku położył wielkie zasługi w odszukiwaniu zagrabionego przez Niemców polskiego mienia naukowego i kulturalnego.

Od grudnia 1946 r. do lipca 1951 r. pracował w Ministerstwie Oświaty na stanowiskach naczelnika Wydziału Studiów Przyrodniczych, pełnomocnika ministra do spraw organizacji instytutów naukowych i zespołów katedr w ośrodku warszawskim, był też członkiem sekcji matematyczno-przyrodniczej i sekcji organizacji nauki w Radzie Głównej, członkiem wielu komisji ministerialnych do spraw wydawnictw naukowych, podręczników, aparatury naukowej itp.

Równocześnie w grudniu 1946 r. został docentem etatowym, w 1948 r. profesorem nadzwyczajnym, w 1954 r. zwyczajnym zoologii systematycznej na Uniwersytecie Warszawskim, organizatorem uniwersyteckiego Instytutu Zoologicznego. W latach 1950—1952 był prorektorem i w jego gestii znajdowały się sprawy odbudowy gmachów Uniwersytetu. Brał aktywny udział w przygotowaniach do I Kongresu Nauki Polskiej i w samym Kongresie oraz w projektach organizacji placówek biologicznych Polskiej Akademii Nauk. Od lipca 1953 do stycznia 1959 r. był,

niezależnie od pracy na Uniwersytecie, dyrektorem Instytutu Zoologicznego PAN. Było to podniesione do rangi instytutu z nowymi zadaniami naukowymi dawne Państwowe Muzeum Zoologiczne.

Emerytowany 30 IX 1969 nadal wykładał na Uniwersytecie, mimo wzmagających się dolegliwości sercowych brał udział w pracach towarzystw naukowych, komisji, komitetów redakcyjnych. Na sześć dni przed zgonem uczestniczył w naradzie roboczej Zespołu Zoologii w sprawie Sesji Jonstonowskiej, a 21 lutego jeszcze w posiedzeniu komitetu redakcyjnego *Słownika biologów polskich*. Wziętej do redagowania pierwszej partii haseł już nie zdołał przejrzeć. Zmarł 25 II 1974 r. Na Cmentarzu Powązkowskim żegnali Go nad otwartą mogiłą przedstawiciele Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Zoologii PAN oraz towarzysze broni — weterani powstań śląskich i kole-dzy z batalionu „Kiliński”.

Za działalność naukową, dydaktyczną, tajne nauczanie podczas okupacji oraz za zasługi bojowe został odznaczony Medalem Dziesięciolecia Polski Ludowej (1955), Medalem za Warszawę 1939—1945 (1957), Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1958), Krzyżem Walecznych (1959), Śląskim Krzyżem Powstańczym (1962) i Komandorią Orderu Odrodzenia Polski (1969).

O Tadeuszu Jaczewskim jako zoologu wyczerpująco wypowiedzieli się autorzy wspomnień drukowanych w wydawnictwach przyrodniczych¹. Był wybitnym zoologiem-systematykiem i zoogeografem. Jako specjalność naukową wybrał problemy morfologii, biologii i rozmieszczenia geograficznego wodnych pluskwiaków różnoskrzydłych i swymi 84 publikacjami z tego zakresu zyskał sobie renomę w świecie zoologów. Zdobyl również autorytet w dziedzinie nomenklatury zoologicznej (około 20 publikacji). Był aktywnym członkiem Międzynarodowej Komisji Nomenklatury Zoologicznej (od 1939 r.), Stałego Komitetu Międzynarodowych Kongresów Zoologicznych, przewodniczącym Polskiego Zespołu do Spraw Nomenklatury Zoologicznej, członkiem międzynarodowego towarzystwa zoologów pod nazwą „Academy of Zoology” z siedzibą w Akrze (India), członkiem komitetu redakcyjnego „Systematic Zoology” w Waszyngtonie, członkiem Królewskiego Towarzystwa Entomologicznego w Londynie. Polskie Towarzystwo Entomologiczne i Wszechzwiązkowe Towarzystwo Entomologiczne w Leningradzie nadały mu członkostwa honorowe. Był członkiem czynnym Warszawskiego Towarzystwa Naukowego i członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk od chwili jej powstania.

Istniały jednak inne jeszcze dziedziny jego działalności, które znalazły marginesowe tylko odbicie w publikacjach i łatwo mogą ulec zapomnieniu. Przede wszystkim chodzi tu o wielostronną działalność w dziedzinie organizacji badań zoologicznych.

W okresie międzywojennym zoologia systematyczna, zoogeografia, badania faunistyczne były nieco po macoszemu traktowane w większości ówczesnych katedr zoologicznych w uczelniach wyższych, miały natomiast

¹ Zob. M. Mroczkowski: „Kosmos” A. T. 23: 1974 s. 319—329 (bibliografia prac zoologicznych, portr.); Tenże: „Przegląd Zoologiczny” T. 18: 1974 s. 449—463; Tenże: „Bulletin of the Zoological Nomenclature”. T. 31: 1974 s. 4; J. Nast: „Nauka Polska” R. 22: 1974 nr 4 s. 206—209; A. Wróblewski: „Polskie Pismo Entomologiczne” A. 4: 1974 s. 689—704; K. Kisielewska: „Wiadomości Parazytologiczne” 1974.

mocne oparcie w trzech placówkach: w Państwowym Muzeum Zoologicznym, w Muzeum Fizjograficznym Akademii Umiejętności w Krakowie oraz w Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Pierwsza z tych placówek odziedziczyła wraz ze zbiorami świetne tradycje Warszawskiego Gabinetu Zoologicznego, który w drugiej połowie XIX w. stanął w rzędzie czołowych tego typu instytucji w świecie, dzięki cennym naukowym zbiorom fauny światowej, zgromadzonym kosztem prywatnych mecenasów, zesłańców politycznych i dobrowolnych emigrantów. Wznowienie tych tradycji w odrodzonym Państwie Polskim, organizacja planowych badań fauny Polski i fauny światowej, kształcenie odpowiednich kadr stało się ambicją kilku pracowników tej instytucji, a niepoślednią wśród nich rolę grał właśnie Tadeusz Jaczewski.

Pierwszą taką akcją była wspomniana już wyprawa zoologiczna do Brazylii, przedsięwzięcie, w którym siły mierzono na zamiary. Skape, z trudem zdobywane fundusze, atmosfera niechęci u pewnej części przedstawicieli nauki i władz oświatowych, uszczypliwe artykuły w prasie na temat kosztownych a niepotrzebnych imprez mogły podziałać demobilizująco. Patronował natomiast wyprawie i polemizował z jej przeciwnikami Benedykt Dybowski, który przecież na gruncie badań systematycznych i biogeograficznych zdobył światową pozycję w biologii. Obu uczestnikom wyprawy przyświecał również inny, mocno podkreślany cel. Eksplorowali obszary o dużych skupiskach polskiej emigracji zarobkowej, która dotąd znała tylko Polaków z obcymi paszportami, a wielu, zwłaszcza na odległych fazendach w interiorze, nie bardzo, a nawet wcale nie uświadamiało sobie faktu powstania niepodległego Państwa Polskiego. Chodziło więc o pokazanie „badaczy polskich wyruszających w świat z własnego państwa, mających oparcie w polskich już instytucjach naukowych, niezależnych od żadnej obcej «opieki»”². Nawiazane wówczas długotrwałe kontakty świadczyły, że i pod tym względem wyprawa spełniła swoje zadania. Przetarła również drogę następnym tego rodzaju inicjatywom.

Poza pracą naukową oraz obowiązkami kustosa i kierownika Działu Owadów zajął się Tadeusz Jaczewski od 1925 r. sprawami planowego pomnażania zasobów bibliotecznych, przede wszystkim więc należytą organizacją wymiany wydawnictw. Zupełnie sam — pierwsza bowiem siła biblioteczna została zaangażowana dopiero w roku 1930 — mogąc dysponować jedynie prywatną pomocą żony, Haliny Jaczewskiej, docierał z ofertami wymiennymi mało jeszcze znanego wydawnictwa Muzeum do instytucji we wszystkich częściach świata, pisał korespondencje, prowadził wszystkie akta z tym związane. W fakcie, iż biblioteka Muzeum, startując od 613 woluminów w 1919 r. stała się pod koniec okresu międzywojennego najzasobniejszą w Polsce biblioteką zoologiczną, jest dużo zasługi osobistej Tadeusza Jaczewskiego. Wiele czasu poświęcał również na porządkowanie i katalogowanie księgozbioru. Gdy wraca się myśla do Muzeum z czasów okupacji, jawią się przede wszystkim w pamięci miarowe, spokojne kroki Profesora, który z magazynu w podziemiach niesie do jednego z kilku ogrzanych pomieszczeń w wymrożonym gmachu kolejną, przytrzymywaną brodą porcję książek do katalogowania.

Objąwszy w 1937 r. kierownictwo Muzeum przystąpił do realizacji omawianego wielokrotnie w dyskusjach pracowników projektu stworzenia z tej zasobnej i mającej już ustaloną pozycję w świecie zoologicznym

² T. Jaczewski: *Przed pół wiekiem*. „Przegląd Zoologiczny” 1972 s. 93.

placówki instytutu naukowego ze znacznie poszerzonym i perspektywicznie planowanym programem badawczym, ze stałą, specjalnie szkoloną kadrą. Idea stworzenia takiego instytutu zrodziła się z obserwacji warunków, w jakich rozwijały się nauki zoologiczne w Polsce. Katedry uniwersyteckie stanowiły samodzielne, małe jednostki, dysponujące z konieczności niewielkimi funduszami na małe biblioteki zakładowe i na aparaturę badawczą, a szczupła kadra asystencka była przeciążona zajęciami dydaktycznymi i administracyjnymi. Ponadto nakłady na wyposażenie często dublowały się w sąsiadujących ze sobą zakładach.

Przed realizacją tego projektu profesor Jaczewski zwiedził w 1937 r., wraz z jednym ze współpracowników, wówczas magistrem Zdzisławem Raabe, instytucje zoologiczne w Niemczech, Holandii, Belgii i Wielkiej Brytanii, aby zapoznać się z ich organizacją i zakresem badań. Niestety, wojna i okupacja przekreśliły te plany, potem zaś nastąpiły warunki umożliwiające rozszerzenie tej działalności na skalę krajową. Dzięki tym przedwojennym doświadczeniom i przemyśleniom mógł Tadeusz Jaczewski kompetentnie zabierać głos w sprawie organizacji w uczelniach instytutów i zespołów katedr, tworzenia większych naukowych bibliotek specjalistycznych, planowania badań i kształcenia kadr.

Do tego również zakresu należały inicjowane lub współinicjowane i redagowane przez niego podstawowe opracowania monograficzne, których brak dawał się silnie odczuwać zarówno w pracy naukowej, jak i w kształceniu kadr. Pierwszym z nich była zapoczątkowana wraz z prof. Tadeuszem Wolskim *Fauna środkowodna Polski*, której pięć pierwszych opracowań ukazało się w latach 1935—1938. Po wojnie powstawały kolejno następujące serie: „Popularne monografie zoologiczne”, „Klucze do oznaczania owadów Polski”, „Katalog fauny Polski”, „Fauna Polski”. Brał udział w komisjach poświęconych problematyce wydawniczej, w latach 1951—1954 był konsultantem naukowym redakcji biologicznej Państwowego Wydawnictwa Naukowego.

Miał też zasługi w dziedzinie nauczania biologii w szkolnictwie średnim. Był wraz z małżonką autorem podręcznika zoologii dla I klasy gimnazjalnej (1934, 1935, 1937), po wojnie działał w polskim szkolnictwie w Niemczech, potem wykładał na konferencjach i kursach dla nauczycieli biologii, brał udział w ocenie podręczników i pomocy dydaktycznych. Dla czasopisma „Biologia w Szkole” pisał artykuły z zakresu historii biologii oraz ewolucyjnego rozwoju świata zwierzęcego.

Interesował się też historią nauk biologicznych. W okresie przedwojennym i w czasie okupacji porządkował zasobne archiwum Państwowego Muzeum Zoologicznego, zawierające dokumenty i korespondencję naukową od 1818 r. Niestety, padło ono ofiarą pożaru po powstaniu w 1944 r. Jego własna spuścizna archiwalna znajdująca się w Instytucie Zoologii PAN, obejmuje niezmiernie ważne dla historii organizacji badań przyrodniczych w Polsce materiały, poczynając od działalności w 1945 r. w Niemczech aż po ostatnie dni. Z zakresu historii biologii miał kilkanaście publikacji, od 1963 r. był członkiem Komitetu Historii Nauki i Techniki, przewodniczącym Sekcji Historii Zoologii, współorganizatorem prac nad *Słownikiem biologów polskich*.

Władający dobrze pięcioma językami współczesnymi, swobodnie posługujący się łaciną i greką, był miłośnikiem i znawcą języka polskiego. Gromadził księgozbiór z tego zakresu oraz z zakresu filologii porównawczej. W „Języku Polskim” opublikował kilka notatek, w tym nawet

wiadomość o przytoczonym w starym niemieckim opisie bitwy pod Legnicą polskim okrzyku Henryka Pobożnego. Podczas badań w Brazylii interesował się przemianami zachodzącymi w języku polskich robotników i chłopów, adaptacją słownictwa portugalskiego, nazewnictwem nowo poznawanych gatunków roślin i zwierząt. I z tego zakresu opublikował kilka notatek, znacznie jednak więcej przekazał w interesujących gawędach.

Był członkiem PZPR działającym aktywnie w uniwersyteckim Komitecie Uczelnianym i równie aktywnym członkiem ZBOWiD.

Reasumując różnorodną działalność Profesora Doktora Tadeusza Jacewskiego trzeba stwierdzić, że odszedł Uczony dobrze zasłużony nauce polskiej i Obywatel dobrze zasłużony krajowi.

Krystyna Kowalska

SPIS PUBLIKACJI PROFESORA DOKTORA TADEUSZA JACZEWSKIEGO Z ZAKRESU ORGANIZACJI BADAŃ NAUKOWYCH, HISTORII BIOLOGII I POKREWNYCH

1. Pamięci Tadeusza Chrostowskiego. Kurytyba 1923 ss. 23.
2. Tadeusz Chrostowski 25 X 1878—4 IV 1923. *Prace Zoologiczne Polskiego Państwowego Muzeum Przyrodniczego* T. 3: 1924 s. 167—172.
3. The Polish Zoological Expedition to Brazil in the years 1921—1924. Itinerary and brief report. *Tamże* T. 4: 1925 s. 326—351.
4. Tadeusz Chrostowski 25 X 1878—4 IV 1923. *Przyrodnik* R. 2: 1925 s. 193—198.
5. Wykaz instytucji i towarzystw naukowych, z którymi Polskie Państwowe Muzeum Przyrodnicze prowadzi wymianę wydawnictw według stanu z dnia 1 XII 1925 roku. *Prace Zoologiczne Polskiego Państwowego Muzeum Przyrodniczego* T. 4: 1925 s. 352—359.
6. [Toż, według stanu z dnia 31 XII 1926 roku] — *Tamże* T. 5: 1926 s. 285—294.
7. Dział zoologiczny. [W:] *Muzea regionalne. Ich cel i zadania.* Warszawa 1928 s. 71—83.
8. Na piątą rocznicę śmierci Tadeusza Chrostowskiego. *Morze* 1928, odb. ss. 2.
9. Muzeum Zoologiczne jako instytucja naukowo-badawcza. *Nauka Polska* T. 10: 1929 s. 583—595.
10. Ś.p. Prof. Dr Władysław Poliński. *Polskie Pismo Entomologiczne* T. 9: 1939 s. 289—292.
11. Ś.p. Stanisław Marian Krzysik. *Ziemia* R. 15: 1930 s. 79.
12. Report on a Zoological Trip to Mexico, in summer, 1929. *Sprawozdanie Państwowego Muzeum Zoologicznego* za 1929, Warszawa 1931 s. 27—33 (wraz z T. Wolskim).
13. Państwowe Muzeum Zoologiczne na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w r. 1929. *Tamże* s. 20—26 (wraz z T. Wolskim).
14. Stanisław Marian Krzysik. Nachruf. *Verhandlungen der Internationalen Vereinigung für theoretische u. angewandte Limnologie* Bd. 5: 1931 s. 709—711.
15. Udział zoologów polskich w podróży ćwiczebnej statku szkolnego „Dar Pomorza”. *Wszechświat* 1932 s. 31—32.
16. Rzut oka na działalność Państwowego Muzeum Zoologicznego w dziedzinie badań nad fauną krajową w latach 1919—1931. *Ziemia* R. 17: 1932 s. 247—248.
17. Parę uwag o polskich nazwach niektórych zwierząt i roślin egzotycznych. *Tamże* s. 212—215.

18. Brazylia. [W:] Świat i Życie T. 1. Warszawa 1933 szp. 803—814.
19. Gatunek w naukach biologicznych. *Tamże*. T. 2 szp. 492—502.
20. Dr Kazimierz Gajl (Wspomnienie pośmiertne). *Polskie Pismo Entomologiczne* T. 13: 1934 (wyd. w 1936) s. 215—217.
21. Losses among Polish Zoologists during the War. *Nature* Vol. 157: 1946 s. 258.
22. W sprawie organizacji bibliotek naukowych. *Życie Nauki* T. 5: 1948 s. 152—158.
23. Na marginesie sprawy skryptów. *Tamże* s. 249—250.
24. W sprawie organizacji instytutów naukowych na wydziałach matematyczno-przyrodniczych. *Tamże* T. 6: 1948 s. 336—342.
25. D'Arcy Wentworth Thompson (Wspomnienie pośmiertne). *Wszechświat* 1948 s. 315—316.
26. Towarzystwa naukowe specjalne a dzisiejsza organizacja życia naukowego. *Życie Nauki* T. 8: 1949 s. 23—38.
27. Jan Dembowski. *Bulletin Académie polonaise des Sciences et des lettres Centre polonais* (Paris) 1949 nr 4 s. 45—47.
28. Prof. Dr Jan Dembowski. *Biologia w Szkole* R. 3: 1950 nr 1 s. 48—49.
29. Matos. *Język Polski*. T. 30: 1950 s. 186.
30. Lamarkizm i darwinizm w świetle teorii Miczurina i Łysenki [W:] Materiały Konferencji Agrobiologów, Biologów i Medyków w Kuźnicach. T. 1. Warszawa 1951 s. 537—552.
31. Konferencja biologiczna w Kuźnicach. *Życie Nauki* R. 6: 1951 s. 234—241.
32. Badacz Bajkału — Benedykt Dybowski. *Życie Warszawy* R. 8: 1951 nr 163 s. 2 (wraz z K. Kowalską).
33. Polski popularyzator darwinizmu. *Dziennik Zachodni, Ilustr. dod. tyg.* nr 29 s. 2 (wraz z K. Kowalską).
34. Przedkongresowy zjazd Polskiego Towarzystwa Zoologicznego. *Życie Nauki* R. 6: 1951 s. 85—91.
35. J. Nusbaum, Idea ewolucji w biologii. Tom 1. Zarys dziejów ewolucjonizmu. Warszawa 1952 ss. 793. Opracowanie i uzupełnienie rozdziałów: Jan Baptysta Lamarck, Etienne Geoffroy Saint-Hilaire, Jerzy Cuvier s. 261—314, Postać Darwina s. 393—416.
36. Dowody ewolucji z zakresu biologii systematycznej, morfologii i anatomii porównawczej oraz biogeografii. [W:] Zagadnienia twórczego darwinizmu. Warszawa 1952 s. 59—68.
37. O niektórych zagadnieniach związanych z przebiegiem ewolucji. *Tamże* s. 463—486.
38. Dzieje ewolucjonizmu do czasów Darwina. *Tamże* s. 633—657.
39. Karol Darwin na tle swej epoki. *Biologia w Szkole* R. 5: 1952 nr 4 s. 10—19.
40. Uniwersytet Warszawski w toku wykonywania planu 6-letniego. *Życie Nauki* R. 7: 1952 nr 3/4 s. 167—172.
41. Odbudowa gmachów Uniwersytetu Warszawskiego. *Biuletyn Zakładowej Organizacji Związkowej UW* R. 1: 1952 nr 3/4 s. 11—13.
42. Uwagi o realności gatunku. *Kosmos* R. 2: 1953 s. 49—59 (wraz z Z. Raabem).
43. Zjazd Polskiego Związku Entomologicznego w Cieplicach. *Tamże* s. 110—113.
44. Ewolucjonizm w nauczaniu biologii. *Głos Nauczycielski* 1954 nr 8 s. 2.
45. Establishment by the Polish Academy of Science of a Group of Polish Zoologists to Co-operate with the International Commission on Zoological Nomenclature. *Bulletin of the Zoological Nomenclature* T. 9: 1954 s. 291—292.
46. Działalność Polskiego Związku Entomologicznego w oparciu o wytyczne Polskiej Akademii Nauk dotyczącej planu badań szczególnie ważnych dla rozwoju gospodarki i kultury narodowej. *Polskie Pismo Entomologiczne* T. 24: 1956 supl. 2. s. 10—20.

47. Pogląd na osiągnięcia polskiej entomologii w ostatnim dziesięcioleciu. *Tamże* seria B 1957 zes. 2 s. 15—30.
48. 80-lecie urodzin Prof. Dra Jana Stacha. *Kosmos A. R.* 6: 1957 s. 113—116.
49. Estestvennye izmenenija sostava fauny i neobchodimost' planomernoj organizacii sootvestvujućich issledovanij. *Trudy Leningradskogo Obščestva Estestvoispytatelej* T. 83: 1957 vyp. 4 s. 106—110.
50. Kilka słów o stopniach naukowych i ich nazwach. *Życie Szkoły Wyższej* R. 6: 1958 nr 7/8 s. 14—19.
51. Przeciężni londyńczycy a zagadnienia ewolucjonizmu. *Kosmos A R.* 8: 1959 s. 29—31.
52. Teleologia w nauczaniu przyrodoznawstwa. *Tamże* s. 257—259.
53. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Wolskim. *Tamże* s. 539—542.
54. Dzieła i prace zoologiczne Karola Darwina. *Biologia w Szkole* R. 11: 1959 s. 312—320.
55. W rezydencji Karola Darwina. *Problemy* R. 14: 1959 s. 3—6.
56. Zgon Dra K. Jordana. *Polskie Pismo Entomologiczne* ser. B 1959 s. 245—246.
57. Plany robot polskich zoologov w oblasti sistematičeskoj zoologii, faunistiki i zoogeografii na bliżajšie gody. *Zoologičeskij Žurnal* T. 38: 1959 s. 1113—1119.
58. Leningradzka narada w sprawie koordynacji badań zoologicznych. *Przegląd Zoologiczny* T. 3: 1959 s. 146—149 (wraz z J. Rafalskim).
59. Dzieło Karola Darwina a dzisiejsze zadania badań zoologicznych. *Przegląd Zoologiczny* T. 4: 1960 s. 15—24.
60. Na co chorował Karol Darwin. *Kosmos A T.* 9: 1960 s. 349—350.
61. Stacja biologiczna na wyspach Galapagos. *Tamże* s. 350—351.
62. Obchody darwinowskie w Leningradzie. *Tamże* s. 409—414.
63. 25 nieśmiertelnych w dziejach nauk przyrodniczych. *Wszechświat* 1960 s. 78—79.
64. Prof. Dr Wł. W. Popow. *Polskie Pismo Entomologiczne* T. 31: 1960 s. 411—412.
65. W rocznicę darwinowską. *Tamże* ser. B 1961 s. 149—152.
66. Nastojące sostożanie issledovanij po faunistike i sistematičeskoj zoologii w Polsce *Acta zoologica Academiae Scientiarum hungaricae* T. 8: 1962 s. 197—201.
67. Przedmowa do przekładu polskiego [hist.] W: Międzynarodowy Kodeks Nomenklatury Zoologicznej. Warszawa 1963 s. VII—IX (wraz z K. Kowalską i J. Nastem).
68. Dzisiejsze zadania badań fauny Polski. *Przegląd Zoologiczny* T. 9: 1965 s. 243—247.
69. Dzisiejszy stan wiedzy o pochodzeniu człowieka. Warszawa 1965 Stołeczny Ośrodek Propagandy Partyjnej ss. 13.
70. Eugeniusz Pawłowski. Wspomnienie pośmiertne. *Przegląd Zoologiczny* T. 10: 1966 s. 126—131.
71. Osiągnięcia polskiej entomologii systematycznej. *Polskie Pismo Entomologiczne* T. 41: 1971 s. 723—732 (wraz z M. Mroczkowskim).
72. Przed pół wiekiem. *Przegląd Zoologiczny* T. 16: 1972 s. 93—94.
73. Obecny stan i perspektywy rozwoju w Polsce zoologii systematycznej oraz ewolucjonizmu (zestawienie też do dyskusji). *Tamże* T. 17: 1973 s. 284—287.
74. Streszczenie referatu dot. ewolucjonizmu Kluka (w druku).